

دانشگاه آزاد اسلامی

دانشکده علوم سیاسی واحد تهران مرکز

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی مطالعات منطقه ای

گرایش مطالعات آمریکای شمالی

تأثیر جایگاه ژئوپلتیک و ژئواستراتژیک ج.ا.ا، حول محور انرژی نفت

و گاز بر رقابت و تقابل چین و روسیه در ایران پس از سال ۲۰۰۰ میلادی

استاد راهنما:

دکتر محمد توحید فام

استاد مشاور:

دکتر محمد علی خسروی

پژوهشگر:

نجف (کاوه) مهدی پور

بهمن ماه ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیر و تشکر:

از عصای قلمم، پاروی بلمم استاد گران نام و بلندبام
جناب آقای دکتر محمد توحیدفام که با نگاه تیز بر سطور
ریز، نوشته‌هایم را سامان داد و کودک پایان‌نامه‌ام را به
فرجام نیک‌نام رسانید، سپاسگزارم.

از استاد وسیع‌النظر جناب آقای دکتر محمدعلی
خسروی نیز به پاس زحمات بی‌دریغ و ارائه نکته‌نظرات
کارشناسانه در جایگاه مشاور متشکرم.

همچنین جا دارد از اساتید بزرگوارم عالیجنابان
دکتر هرמידاس باوند، دکتر محمدجواد حق‌شناس،
دکتر حسین دهشیار، دکتر مجتبی مقصودی، دکتر اردشیر
سنایی، دکتر علیرضا سلطانی و دکتر سیدعلی طباطبایی
پناه از باب تلمذ و شاگردی قدردانی نمایم.

تقدیم به:

روح مسرور پدرم-موسی-که نوشته‌هایم بوی دیگ
کلام پخته‌اش می‌دهد؛

روح برادرم-امیررضا-که در مسابقه‌ی بلوغ رسیدن،
قبل از همه ما به خط پایان آغازین رسید؛

به مادرم-شوکت-که از خواب جز چرتکی نمی‌خواهد
و دلواپسی یگانه میوه چهارفصل اقلیم وجودش است؛

به برادرانم-مهدی، قدرت‌اله، احمد، روح‌اله-چهار
ستون برج آمالم؛

به خواهرانم-زهرا، زینب، صغری، آسیه، راضیه-اقمار
خمسه آسمان مهربانی؛

به همسرم-فاطمه-که خاک خراسان را در آب سیمره
آمیخت و از کیمیای خمیرش، نان عشق پخت؛

و به پسر-عمادالدین-روشن تشگاه نمیر تبارم.

چکیده

تأثیر جایگاه ژئوپلتیک و ژئواستراتژیک جمهوری اسلامی ایران ، حول محور انرژی نفت و گاز بر رقابت و تقابل چین و روسیه در ایران پس از سال ۲۰۰۰ میلادی ، عنوان اصلی پژوهش حاضر است که با طرح سئوال عوامل شکل دهنده و تأثیرگذار بر حضور رقابت آمیز چین و روسیه در ایران پس از سال ۲۰۰۰ میلادی با استفاده از روش تحلیلی- توصیفی به تحلیل و بررسی رقابت و تقابل چین و روسیه در ایران پس از سال ۲۰۰۰ میلادی پرداخته است ؛ رقابت و تقابل چین و روسیه در ایران ، در چارچوب نظریه های وابستگی متقابل نا متقارن رابرت کوهن وجوزف نای و نظریه های ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیکی و کنش های سیاست خارجی ناشی از عوامل تصمیم گیری و تصمیم ساز متأثر از عوامل مقدورات درونی و محدودرات بیرونی کشورهای مذکور می باشد . این الگوی روابط منطقه ای به خرده سیستم بین المللی مشابه است که در تضاد با سیستم تقریباً نهادینه شده فعلی نظام بین الملل است ؛ حضور ملموس مسکو وپکن در منطقه ، به ویژه در ایران بر مبنای وابستگی متقابل دو جانبه وچند جانبه و پیگیری منافع حیاتی خود است که یقیناً باعث رقابت ودر نتیجه تقابلاتی شده است ، ولی به جهت ملاحظات بین المللی ، مسکو وپکن ترجیح می دهند این رقابت ها و تقابلات را مخفی نگه دارند، شخصیت هایی همچون ، دنگ شیائوپینگ ، جیانگ زمین و هوجین تائو رهبران و نخبگان دو دهه ی اخیر چین به همراه ولادیمیر پوتین رئیس جمهوری روسیه (اُوراسیا گرا) به عنوان شخصیتی محبوب و تاریخی در این میان بسیار تأثیر گذار است ؛ آنان با درک درست از واقعیات و مقدورات داخلی ، محدودرات بین المللی و باشناخت موقعیت های ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک جمهوری اسلامی ایران و با استفاده از فرصت تحریمهای غرب علیه تهران و موضع سر سخنانه کشورمان در برابر غرب (مطلوب مسکو و

پکن) اقدام به اتخاذ سیاستهای خارجی متناسب با منافع ملی خود در بحث ایران نموده اند که یکی از این سیاستها ، سیاست همگرایی در برقراری روابط خوب با جمهوری اسلامی است؛ آنان با درک درست از هژمونی و یکجانبه گرایی آمریکا خصوصاً بعد از حادثه ی ۱۱ سپتامبر و استقرار آمریکا در مناطقی از خاورمیانه و افغانستان و عراق و به خطر افتادن منافع خویش دست به اقداماتی زده اند تا بلکه بتوانند علاوه بر خنثی سازی رقیب قدرتمند ، نیازمندیهای خود را برطرف و چرخ تولید اقتصادی کشورشان را بیش از پیش بگردانند ، البته باید یاد آور شویم دو کشور رقیب ، اهداف متفاوتی را در ایران پیگیری می نمایند و در این میان اهداف روسیه متکثر و متنوع تر می باشد و به نظر می رسد دغدغه های مسکو بر حول دو محور است ؛ یکی تلاش برای به دست گیری مدیریت ورهبری انرژی منطقه و جهان است و دیگری مسائل امنیتی و حفظ خاکریز های تدافعی در مقابل ائتلاف غرب و در رأس آن آمریکا است . امروزه بیش از هر زمان دیگر ، نقش اقتصادی – سیاسی نفت محرز گشته و به عنوان اصل پذیرفته شده ای نمود پیدا کرده است، لذا آنان با توجه به اهمیت استراتژی نفت در چرخاندن اقتصاد جهانی ، جمهوری اسلامی ایران را به عنوان منبعی سرشار از انرژی مطمئن و مستمر برگزیده اند ؛ از سویی دیگر تخصص و تضاد ایران با ایدئولوژی غربی وجه مشترک ایران ، چین و روسیه است که موجب نزدیکی آنان به ایران و انرژی این کشور شده است ، نقش تحریمهای یکجانبه و چند جانبه از جمله تحریمهای نفتی اخیر که غرب علیه ایران به راه انداخته نیز در حضور رقابت آمیز چین و روسیه بسیار مؤثر است ، علاوه بر آن مواضع به شدت ضد غربی احمدی نژاد موجب آن شده که ایران حتی کل ارتباطش را با غرب قطع نماید ، لذا در راستای خنثی سازی برنامه های آمریکا و غرب ، در سیاست خارجی خود به رویکرد نگاه رو به شرق اقدام کرده و این امر موجب ارتقاء سطح روابط شده است ؛ در حال حاضر سرمایه گذاریهای دو کشور در بخش انرژی نفت و گاز و سایر امور قابل توجه است . بر این مبنا ، چین و روسیه دچار رقابت و تقابل شده اند و به نظرمی

رسد رقابت آنان در ایران جزئی از رقابت و تقابل دو کشور در سازمان همکاریهای شانگهای باشد که هر کدام به دنبال نقش رهبری این سازمان جهت کنترل نفت و گاز آسیای میانه هستند. تأسیس سازمان اوراسیا از جانب روسیه نیز در مقابل پیمان شانگهای ارزیابی می شود. به عنوان نکته ی پایانی باید گفت که، برگ برنده ی اقتصاد نوظهور چین به منظور ارتقاء سطح جهانی این کشور در عرصه ی اقتصادی، سیاسی و نظامی، منابع مطمئن نفت و گاز است که ایران در این بین سهم قابل توجهی در تأمین انرژی چین دارد از طرفی کشور روسیه در بیشتر زمینه های اقتصادی، سیاسی و نظامی در ایران فعالیت می کند زیرا ایران را حوزه ی نفوذ سنتی خود می پندارد.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول : کلیات	۱.....
مقدمه.....
.....	۲.....
۱-۱- شرح و بیان مسئله	ی پژوهشی
.....	۵.....
۱-۲- ادبیات	و پیشینه
تحقیق.....	ی
.....	۸.....

۳-۱- کاربرد و نتایج

تحقیق..... ۹

۴-۱- سئوالات و فرضیه های تحقیق (بیان روابط بین متغیرهای

مورد مطالعه)..... ۱۱

۵-۱- کلید واژه

ها.....

۱۳..

۶-۱- قلمرو تحقیق

..... ۱۸

۷-۱- محدودیت‌های

تحقیق..... ۱۹

۸-۱- روش

تحقیق.....

۱۹.....

۹-۱- ابزار گردآوری داده

ها..... ۲۰

۱۰-۱- سازماندهی

تحقیق..... ۲۰

فصل دوم : مبانی نظری و تئوریک پژوهش ۲۲

مقدمه.....

۲۳.....

۲-۱-روند تاریخی وابستگی

متقابل..... ۲۷

۲-۲-زمان و علل تولد نظریه وابستگی متقابل

..... ۲۸

۲-۳-مهمترین مباحث نظریه وابستگی متقابل

..... ۳۰

۲-۴-تعریف وابستگی

متقابل..... ۳۱

۲-۵-خلاصه نظریه های وابستگی متقابل

..... ۳۳

۲-۶-مفروضات نظریه وابستگی متقابل

..... ۳۷

پولیتیک

۲-۷-ژئو

.....

۴۰

ژئو

۲-۸-تعریف

.....پولیتیک

۴۱

پولیتیکی

ژئو

۲-۹-وزن

.....ایران ۴۱

ژئو

بر

مؤثر

متغیر

و

ثابت

۲-۱۰-عوامل

.....پولیتیک ۴۲

پولیتیکی

ژئو

های

نظریه

۲-۱۱-معروفترین

..... ۴۶

پولیتیک

ژئو

در

وکلیدی

مهم

۲-۱۲-نکات

..... ۴۹

وگاز

نفت

پولیتیک

۲-۱۳-ژئو

..... ۴۹

استراتژیک

۲-۱۴-ژئو

..... ۵۲

۱۵-۲- انطباق حوزه های ژئو استراتژیک و ژئو اکونومیک
..... ۵۳

۱۶-۲- شکل گیری ژئو پولیتیک و ژئو استراتژیک نوین بعد از ۱۱ سپتامبر
..... ۵۵

۱۷-۲- ره یافت تصمیم گیری
..... ۵۶

۱۸-۲- فرآیند تصمیم گیری
..... ۵۶

۱۹-۲- مدل های تصمیم گیری آلیسون
..... ۵۷

۲۰-۲- تصمیم گیری و بازیگران اصلی
..... ۵۸

۲۱-۲- نقش رهبران در تصمیم گیری ها
..... ۵۸

۲۲-۲- عوامل فردی و شخصیتی بازیگران سه کشور
..... ۵۹

۲۲-۲-۱- جیانگ زمین و هو جین تائو
..... ۵۹

۲-۲۲-۲-ولادیمیر پوتین و دیمتری مدودیف

.....۶۱

۲-۲۲-۳-سید محمد خاتمی و محمود احمدی نژاد

.....۶۳

۲-۲۳-عوامل داخلی

.....۶۵

۲-۲۴-عوامل خارجی

.....۶۶

۲-۲۵-فضای حاکم بر نظام بین الملل بعد از سال ۲۰۰۰ میلادی

.....۶۷

۲-۲۶-موقعیت ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک ایران

.....۷۰

جمع بندی و نتیجه گیری فصل دوم

.....۷۲

فصل سوم:توصیف و تحلیل رقابت و تقابل پنهان چین و روسیه در ایران پس از سال

.....۲۰۰۰میلادی ۷۷

۳-۱- نگاه چین به ایران
.....
۸۰.....

۳-۲- نگاه روسیه به ایران
.....
۸۶.....

۳-۳- نفت و گاز ایران، عامل رقابت
.....
۱۰۲.....

۳-۴- نفت و امنیت بین المللی
.....
۱۰۲.....

۳-۵- نفت، گاز، و امنیت انرژی در آینده ی چین:
.....
۱۰۴.....

۳-۶- ظرفیت های همکاری ایران- چین
.....
۱۰۶.....

۳-۷- روابط انرژی چین و ایران
.....
۱۰۸.....

۳-۸- پوتین، گذشته، حال و آینده ی روابط با ایران
.....
۱۰۹.....

۳-۹- سازمان همکاریهای شانگهای و
ایران.....۱۱۲

۳-۱۰- زمینه ها، دلایل شکل گیری بر روند همکاری
در آینده.....۱۱۳

جمع بندی و نتیجه گیری فصل سوم
.....۱۱۵

فصل چهارم : دلایل روی آوری چین و روسیه به رقابت و تقابل در ایران پس
از سال ۲۰۰۰ میلادی

.....۱۲۰

.....مقدمه:

.....۱۲۱

۴-۱- جایگاه ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک ایران در منطقه
.....۱۲۴

۴-۲- چین جدید و نیاز حیاتی به انرژی نفت و گاز
.....۱۲۷

۳-۴- استراتژی نفتی چین ۱۳۰

۴-۴- مرتبه ایران در بازار نفت و گاز دنیا ۱۳۵

۴-۴-۱- ذخایر نفت و گاز ایران ۱۳۶

۴-۴-۲- تولید و صادرات نفت و گاز ایران ۱۳۹

۴-۴-۳- وضعیت مخازن نفت و گاز ایران ۱۴۱

۴-۴-۴- ظرفیت های ترانزیت نفت در ایران ۱۴۳

۴-۴-۵- کیفیت و تنوع نفت ایران ۱۴۵

۴-۵- استراتژی نفتی روسیه و تمایل شدید به مدیریت و رهبری انرژی ۱۴۷

۴-۶- استراتژی امنیتی - اقتصادی چین در آسیای مرکزی و ایران بعد از سال ۲۰۰۰ میلادی ۱۵۲

۴-۷- استراتژی امنیتی - اقتصادی روسیه در آسیای مرکزی و ایران بعد از سال ۲۰۰۰ میلادی

.....۱۵۸

۴-۸- رویکرد « نگاه رو به شرق » ایران

.....۱۶۱

جمع بندی و نتیجه گیری فصل چهارم

.....۱۶۲

نتیجه پایانی پژوهش

.....۱۶۷

فهرست

.....منابع

.....۱۷۴

فصل اول

کلیات

بررسی و کاوش در مورد چگونگی روابط چین و روسیه با جمهوری اسلامی ایران و رابطه ی با لعکس جمهوری اسلامی ایران با این دو کشور و یافتن الگوهای روابط بین سه کشور یاد شده نیازمند به مطالعه و کالبد شکافی سیستماتیک ساختارها ، جهان بینی ، ایدئولوژی ، استراتژی و راهبردهای سه کشور یاد شده می باشد تا بلکه با شناسایی ایده ها ، رفتارها ، اهداف ، منافع ملی ، منافع و وابستگی متقابل و اولویتهای کشورهای یاد شده به نوع روابط حاکم بین دول یاد شده پی برد و با اطمینان و قاطعیت نسبی به رهیافت موجود که همانا رقابت و تقابل روسیه و چین در ایران پس از سال ۲۰۰۰ میلادی است اشاره نمود و به دلایل و متغیرهای مؤثر در این رقابت و چگونگی نوع رقابت و تقابل بین دو کشور یاد شده در ایران پرداخت ؛ لذا ابتدا با فرض رقابت و تقابل بین چین و روسیه در ایران بعد از سال ۲۰۰۰ میلادی ،

باید بر اساس تعریف منافع این دو کشور در ایران به الگوی سیاست خارجی آنان اشاره نمود ، بنا بر این در حال حاضر به نظر نمی رسد که این دو کشور منافع متعارض و یا منافع اختلاف زایی در ایران داشته باشند و در واقع آنان در وهله ی اول دارای منافع موازی ، و سپس دارای منافع مشترکی هستند. "در این نوع منافع (منافع موازی) به رغم اینکه هریک از طرفین در صدد تحصیل آن از طریق همکاری یا عدم همکاری با دیگران است ، منجر به بروز تعارض میان دولت های ذی نفع نمی شود". (قوام، ۱۳۸۲، ۱۳۰)

بر این اساس می توان رقابت بر سر منافع را شاهد بود. از سوی دیگر در بحث بررسی مدلهای مختلف در سیاست خارجی بازیگران مذکور (چین و روسیه) در قبال ایران، به نظر می رسد ، روابط دو کشور یاد شده در ایران را باید در قالب مدل تطابق و سازواری مورد بررسی و مطالعه قرار داد. "در این روند توانایی های محدود دولت ها ، موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک و نظایر اینها

در جو خاص بین المللی بررسی می شود. بدیهی است که تمامی واحدهای سیاسی در جو خاص بین المللی ، از قابلیت سازواری یکسانی برخوردار نیستند و همین امر کیفیت روابط آنها را بر اساس همکاریها ، رقابتها و ستیزشها تعیین و مشخص می کند". (قوام ، ۱۳۸۲) الگوی وابستگی متقابل نا متقارن ذاتاً رقابتی و تقابلی است به این معنی که ممکن است تحصیل بیش از حد منافع یک بازیگر در کشوری به معنی محرومیت نسبی بازیگر ثالث در همان کشور باشد و این موضوع ، باعث رقابت و تقابل بین آن دو بازیگر می شود (رقابت بازیگرانی همچون چین و روسیه در ایران) حتی در صورت ضعیف بودن کشور میزبان (ایران) این امر منجر به نفوذ خواهد شد ؛ لذا بر اساس این الگو شاهد رقابت بین چین و روسیه در ایران هستیم مع الوصف در پاسخ به پرسش اصلی تحت عنوان : چه عامل یا عواملی باعث رقابت و تقابل بین چین و روسیه در ایران بعد از سال ۲۰۰۰ میلادی شده است؟ فرضیه ی زیر مطرح می باشد : رقابت و تقابل چین و روسیه در ایران پس از سال ۲۰۰۰ میلادی متأثر از جایگاه ژئوپلتیک و ژئو استراتژیک جمهوری اسلامی ایران (با توجه به نیازمندیهای چین و روسیه) است که در تضاد آشکاری با غرب و ایالات متحده بوده و حول محور انرژی نفت و گاز می چرخد و این رقابت روز به روز آشکارتر و جدی تر می شود. البته نباید از متغیرهای تأثیر گذاری همچون ، تحریم های غرب (خصوصاً تحریم های نفتی سال ۲۰۱۲ علیه ایران) و مواضع مشترک سه کشور یاد شده در قبال آمریکا و ناتو غافل ماند زیرا این دو عنصر به عنوان متغیرهای مداخله گر نقش مهمی را در زمینه روابط مسکو و پکن بازی می نمایند .

بنا بر این در فصل دوم که مربوط به مبانی نظری و چارچوب تئوری پژوهش حاضر است ، به تفصیل به نظریه های فوق پرداختیم ، سپس براساس تست و آزمایش فرضیه ، به عناصر قوام بخش و مؤثر برنوع روابط دو کشور چین و روسیه و رقابت و تقابل آن دو در ایران به عنوان اساس

و پایه‌ی اصلی پژوهش پیش روی پرداخته ایم و بر اساس نظریه‌های «وابستگی متقابل نا متقارن» و نظریه‌های «ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیکی» و همچنین رهیافت تصمیم‌گیری به دنبال آن به توصیف و تحلیل روابط و رفتار رقابت آمیز همراه با تقابل پنهان جمهوری خلق چین و فدراسیون روسیه در ایران بویژه بعد از سال ۲۰۰۰ میلادی روی آورده ایم، در پی آن از جاذبه‌های جمهوری اسلامی، نفوذ و گسترش ناتو و در رأس آن ایالات متحده‌ی آمریکا بعنوان رقیب قدرت نو ظهور چین و فدراسیون روسیه، و وجه مشترک سه کشور چین، روسیه و ایران سخن رانده ایم. ضمن اینکه به نقش حادثه‌ی ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و حضور میهمان ناخوانده‌ی مثل آمریکا در افغانستان و تأثیر آن بر رقابتهای موجود بر سر برقراری روابط و نفوذ در ایران به عنوان منشأ و مبدأ تاریخی جدید اشاره کرده ایم. در تعریف کلی از جاذبه‌های جمهوری اسلامی ایران و نقش آنان در کشش و جذب دو قدرت بزرگ جهان (روسیه و چین) به متغیرهای اساسی همچون انرژی، بازار مصرف، نیروگاه اتمی، خلیج فارس و دریای عمان، اسلام، نیازمندیهای اقتصادی و نظامی ایران، دشمنی ایران با غرب خصوصاً با ایالات متحده، همسایگی ایران با افغانستان و عراق بعنوان پایگاههای آمریکا و ناتو، پیوندهای کهن فرهنگی - تجاری بین چین و ایران و روابط سنتی، فرهنگی و قومیتی ایران و روسیه، همچنین عضویت ایران در پیمانهای منطقه‌ای و بین‌المللی همچون، اوپک، غیرمتعهدها، شانگهای و... نگاه رو به شرق ایران توجه شده است، روسیه بعنوان وارث ابرقدرت شوروی سابق (با تأسی به وصیت پتر کبیر) و جمهوری خلق چین (با توجه به جاده‌ی ارتباطی شرق به غرب موسوم به راه ابریشم) به عنوان غول آسیایی و قدرت نو ظهور جهت دستیابی به اهداف استراتژیک با توجه به جاذبه‌های جمهوری اسلامی ایران چه از نظر موقعیت ژئواستراتژیک چه از نظر ژئوپولیتیک چه از نظر ژئواکونومیک نیازمند برقراری روابط همه جانبه با ایران و حضور در این کشور بزرگ و در حال توسعه هستند؛ لذا عوامل فوق باعث گردیده که خصوصاً بعد از سال ۲۰۰۰ و آغاز قرن بیست و یکم دو قدرت بزرگ چین و روسیه در ایران به رقابت